

4. Teksty biblijne opracowane na nowo przez kopistów z Qumran dają nam bezpośredni wgląd na proces redakcji Pisma Świętego.

5. Qumrańskie teksty „Biblii” poszerzają naszą wiedzę o języku hebrajskim, który w tej epoce znacznie się wzbogacił przez kontakt z językiem aramejskim a nawet perskim. Widać też wpływy samarytańskie i łączność z diasporą babilońską.

6. Szczegółne znaczenie mają te teksty dla poznania historii kanonu biblijnego.

Autor zestawiał również sposoby interpretacji biblijnej w pismach qumrańskich, są to (najważniejsze):

- a) nowe opracowania albo parafraza midraszowa;
- b) ponowne spisanie – jako parafraza halachiczna koncentruje się nie na opowiadaniu wydarzeń biblijnych, ale na przepisach pierwotnych;
- c) „peszer” – to egzegeza aktualizująca o nastawieniu apokaliptycznym;
- d) „testimonia” – jest to rodzaj antologiczny, który wiąże różne teksty biblijne dotyczące jednego tematu;

e) egzegeza typu haggady czy halachy – wyjaśnia tekst przez zestawienie go z innymi tekstami o podobnej tematyce;

f) interpretacja alegoryczna;

g) egzegeza typologiczna.

Na s. 125–138 podano aneksy, które stanowią typ tłumaczenia konkretnych tekstów qumrańskich. Są to: „Pieśń Mojżesza” (4Q44 = 4Q Deut q), „Drugi Ezechiel” (4Q385 = 4Q ps Eza), „Peszer do Psalmów” (1Q171 = 4Qp Ps).

Ostatnią część książki (s. 139–148) stanowi literatura wprowadzająca i wyjaśniająca teksty qumrańskie.

Niewielka książka (148 s.) ks. prof. A. Troniny wprowadza polskiego czytelnika w nieznaną jeszcze w dostatecznym stopniu problematykę pism qumrańskich. W sposób dostępny i zrozumiały autor przedstawia treść literatury qumrańskiej i jej interpretację, zwracając uwagę na znaczenie tekstów biblijnych. Biblia stanowiła centrum życia duchowego wspólnoty qumrańskiej. Jej studium mieli poświęcać członkowie gminy qumrańskiej jedną trzecią nocy. Ze studium Tory wyrastały różne rodzaje komentarzy biblijnych, które zawierała biblioteka qumrańska.

Omawiana publikacja pozwoli nam choć w części poznać bogatą literaturę qumrańską i problemy, jakimi żyła wspólnota esseńska w Chirbet Qumran.

Ks. Zdzisław Malecki

Rozprawę, która stała się podstawą habilitacji, autor zapowiedział w kilku wcześniejszych opracowaniach w postaci artykułów (*Nauka św. Augustyna o państwie*, „Saeculum Christianum” 1997, 4, nr 2, s. 33–41; *Problem kary śmierci w nauczaniu i działalności św. Augustyna*, „Vox Patrum” 1997, 17, z. 32/33, s. 251–260; *Polityka religijna Konstantyna Wielkiego w świetle schizmy donacjańskiej*, „Saeculum Christianum” 1995, 2, nr 1, s. 17–37; *Lucinna z Kartaginy a geneza schizmy donatystycznej*, „Studia Antiquitatis Christianae” 1999, 14, s. 53–63). Niektóre obserwacje wypowiedziane w tych opracowaniach autor powtórzył w rozprawie. W recenzowanej pracy znalazły się w postaci rozszerzonej i pogłębionej. Autor zagadnieniu postawionemu w tytule pracy, czyli ewolucji poglądów Augustyna, poświęcił rozdziały od 3. do 6. Pierwsze dwa rozdziały łączą się ze schizmą donatyzmu. W pierwszym przedstawił genezę i rozwój donatyzmu w Afryce Północnej, a w drugim – rozwój polityki cesarskiej wobec schizmy. Włączenie tych zagadnień do rozprawy wydaje się konieczne i uzasadnione, choć powiększa to objętość publikacji o 1/3 całości. W opracowaniu poszczególnych zagadnień autor okazał się bardzo sumiennym badaczem, bo każde z nich przedstawił wszechstronnie, źródłowo i z różnych punktów widzenia. Starał się odpowiedzieć na pytania, w jakim stopniu i dlaczego, w jakich okolicznościach Augustyn zmienił swoje poglądy na temat wolności religijnej i na temat stosowania przymusu w kwestiach religijnych. Szukając odpowiedzi na te pytania, autor przeanalizował te pisma Augustyna, w których biskup Hippony poruszał sprawy donatyzmu, to znaczy pisma powstałe od 393 r. aż po rok 420, czyli po *Ennarationes in Psalmos*. Podstawowe pisma antydonatystyczne Augustyna nie zostały jeszcze przetłumaczone na język polski. Tłumaczenia fragmentów, które autor rozprawy przeanalizował, są sumienne i poprawne. Nie mogłem się jedynie domyśleć zasad przytaczania tekstu oryginalnego. Na ogół tekst tłumaczony w corpus rozprawy znajduje się w oryginale w przypisie. Ks. Kołosowski podaje tłumaczenie bez tekstu łacińskiego, co utrudnia czytelnikowi analizę tłumaczenia, ale często odstępuje od tej praktyki i nie wiadomo dlaczego. Poza pismami Augustyna autor wykorzystał wszystkie możliwe źródła dla donatyzmu. Dysponował tu dobrymi wydaniem i opracowaniami z XIX w. (np. von Soden) czy współczesnymi (jak J. P. Maiera). Przedstawiając dotychczasowe opracowania donatyzmu, ks. Kołosowski stwierdził, że są to prace głównie teologiczne i brak w nich kontekstu historycznego. Dlatego w swoim opracowaniu starał się go uwzględnić. W istocie we wszystkich analizach źródłowych odwołuje się do ujęcia historycznego. Rzutuje to również na główne zagadnienie pracy: rozwój poglądów Augustyna został uwarunkowany okolicznościami historycznymi. Pod tym względem praca ks. Kołosowskiego stanowi nowe ujęcie zagadnienia. Szczegółowe zagadnienia również zostały potraktowane interesująco. Autor wykorzystał nawet dane archeologiczne dla ukazania geograficznego rozprzestrzeniania się donatyzmu (s. 57 n.). Bardzo interesujące wydaje się ujęcie donatystycznej religijności, odmienne od katolickiej (s. 65–69). Tu również autor zastosował metodę historycznej interpretacji i zauważył rozwój poglądów pisarzy donatystów w nawiązaniu do historycznych wydarzeń.

Nowe ujęcie możemy zaobserwować także w potraktowaniu ingerencji władzy cesarskiej w spór z donatystami. Autor dostrzegł przykłady starorzymskiej tolerancji wobec religii (s. 94 n.), ale także prerogatywy Konstantyna zawarte w tytule *pontifex maximus* (s. 82). Szkoda, że nie wykorzystał w tym względzie pracy S. Bralewskiego (*Imperatorzy późnego Cesarstwa Rzymskiego wobec zgromadzeń*

biskupów, Łódź 1997), która mogła mu ułatwić przedstawienie religijnej polityki cesarzy wobec donatyzmu.

W odtwarzania poglądów Augustyna Kołosowski wybrał metodę analizy poszczególnych pojęć. W rozdziale 3 chodziło przede wszystkim o znaczenie słowa „tolerantia” i wyrażen bliskoznacznych. Pod koniec tego rozdziału autor przedstawił okoliczności zmiany poglądów Augustyna na sprawę tolerancji religijnej. Augustyn opowiedział się za ingerencją państwa, za zastosowaniem środków karnych wobec donatystów z powodu przestępstw i gwałtów z ich strony. Augustyn zmienił zatem pogląd, ale dokładnie tylko w tej konkretnej sprawie, to jest traktowania donatystów. Jeśli chodzi o zasadę wolności religijnej jako takiej, Augustyn starał się zachować pogląd o tolerancji i niestosowaniu przymusu, znalazł jednak także argumenty biblijne i teologiczne na jego stosowanie. Tym zagadnieniem w poglądach Augustyna zajął się autor w rozdziale piątym. Nowe ujęcie w tej kwestii ujawnia się choćby w wyjaśnieniu słynnej zasady Augustyna „dilige et quod vis fac” (por. rozprawa, s. 230–239).

Ewolucją poglądów Augustyna zajął się autor w rozdziale szóstym. Zmiana poglądów Augustyna uwarunkowana była tym, że donatyzm przedstawiał się nie tylko jako schizma, ale i tym, że w toku dyskusji teologicznej okazał się herezją. Dla Augustyna pojawił się zatem problem nie tylko jak przeciwstawiać się rozłamom, które godziły w jedność państwa, ale jak pogodzić poszukiwanie prawdy, a więc i wolności religijnej z przymuszaniem do zgody, w tym także do przyjęcia prawdy. Autor rozprawy zastanawiał się również, w jaki sposób Augustyn godził swoje tolerancyjne poglądy na temat niestosowania przymusu w kwestiach wiary z akceptacją użycia siły wobec donatystów. Ks. Kołosowski doszedł do wniosku, że Augustyn o użyciu siły wobec heretyków mówił wyłącznie wobec donatystów. W wyniku badań ks. Kołosowskiego błędne będzie zatem uogólnianie poglądu Augustyna o użyciu siły wobec wszystkich inaczej myślących, czy też o zastosowania aparatu państwowego dla nawracania.

Analizę źródeł autor przeprowadził sumiennie. Wykorzystał literaturę przedmiotu, która jest ogromna. W wyprowadzaniu wniosków ks. T. Kołosowski odznacza się daleko posuniętą ostrożnością. W rozdziale szóstym przytacza niemal wyłącznie opinie obce (s. 254–266) i bardzo trudno znaleźć zdanie samego autora. Na ogół wypowiedzi są jasne i zrozumiałe. Zdarzają się jednak zawiłości. Na przykład bardzo niejasno autor przedstawił swoją interpretację poglądów Augustyna w komentarzu biskupa Hippony do przypowieści o pszenicy i kąkolu, czyli o heretykach w Kościele (s. 150). Trudno stwierdzić, kiedy – zdaniem autora rozprawy – nastąpił przełom w ewolucji poglądów Augustyna, czy w latach 401–404, czy w 405 r. (edykt o represji, s. 158 n.). Niezbyt jasno wyrażono myśl o tym, kto może stosować przemoc wobec heretyków, Kościół czy państwo (s. 191 n.). Zdarzają się potknięcia stylistyczne. Często cytowane „altare contra altare” tłumaczy autor poprawnie jako „ołtarz przeciw ołtarzowi” (na przykład s. 145), ale także błędnie „ołtarz naprzeciw ołtarza” (s. 143). Źle zbudowany jest przypis 525 na s. 106. Te i inne uchybienia pracy nie przekreślają wartości opracowania. Praca ks. Tadeusza Kołosowskiego to bardzo ważne opracowanie w historii badań myśli Augustyna.

Ks. Wincenty Myszor